

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Hoofdstuk 4: De moraal van de vrije keuze

Leen, A.R.; Graaf, F. de; Hoog, J.A. de; Leen, A.R.; Leeuwen, L. van; Velde, M. van de

Citation

Leen, A. R. (2007). Hoofdstuk 4: De moraal van de vrije keuze. In F. de Graaf, J. A. de Hoog, A. R. Leen, L. van Leeuwen, & M. van de Velde (Eds.), *Vertrouwen in de markt* (pp. 21-27). Den Haag: Teldersstichting. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/43311>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/43311>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

IV De moraal van de vrije keuze

Een economisch systeem, hoe efficiënt ook, kan niet zonder publieke steun. De publieke steun voor de markt is vooral gebaseerd op het feit dat de markt efficiënter is dan andere economische systemen. In moreel opzicht lijkt de ‘kille’ markt het echter vaak af te leggen de ‘warme altruïstische’ overheid. Is dat terecht? En zo nee, hoe is dit beeld dan ontstaan? Op deze en andere vragen zal in dit hoofdstuk worden ingegaan.

4.1 *Het vermeende ethische tekort van privatisering en deregulering*

In het vorige hoofdstuk is beschreven hoe in de jaren tachtig van de vorige eeuw het beslag dat de overheid legde op het BBP werd teruggedrongen en hoe daarvoor het ‘instrument’ privatisering werd ingezet. Centraal in het privatiseringsvraagstuk staat de verschuivende grens tussen de taken van de markt en die van de overheid. Die grens kan verschuiven doordat theoretische inzichten veranderen in wat de markt vermag, markteconomieën betere uitkomsten bieden dan centraal geleide economieën wat betreft de welvaart voor de burgers of veranderende opvattingen over wat de juiste economische orde is.

In de laatste drie decennia van de twintigste eeuw werd het politici en samenleving in brede zin duidelijk dat overheidsplanning in veel gevallen niet de gewenste uitkomsten opleverde, iets waar liberalen al lang op hadden gewezen. Deze tekortkoming van overheidsplanning geldt als zij wordt toegepast op de gehele economie zoals onder meer in het toenmalige Oostblok. Maar ook centrale planning van delen van de economie heeft niet het beoogde resultaat gehad, denk bijvoorbeeld aan de ‘vastgeroeste’ nutsbedrijven in West-Europa in de jaren zeventig van de vorige eeuw.

Het alternatief voor overheidsplanning – de vrije markt – is vervolgens vanaf de jaren tachtig op verschillende gebieden toegepast. Maar privatisering en deregulering gebeurden niet van harte en leidden daardoor via de achterdeur vaak tot nieuwe interventies van de overheid. Anders gezegd: privatisering ging vaak gepaard met regulering.

De markt mag efficiënt zijn en ook op meer terreinen mogelijk dan wij tot nu toe dachten, maar velen verkiezen hem in moreel opzicht niet boven bestaande structuren van overheidsbesluitvorming en gemeenschappelijk eigendom. En bij de beoordeling van privatisering worden naast economische ook morele criteria gebruikt. Critici van privatisering zien de markt als broedplaats van egoïsme, materialisme en een te grote macht voor bedrijven.

De overheid is nodig om de ‘immorele’ markt te beperken dan wel van een moreel fundament te voorzien.

Het is echter merkwaardig te beweren dat ‘de markt’ het slechtste in de mens naar boven haalt. De markt zelf is immers amoreel. Het zijn individuen die in beginsel vrij zijn zich op de markt al dan niet moreel te gedragen. Niet iedere koop op de markt hoeft op basis van onpersoonlijke, egoïstische of eng gedefinieerde economische motieven te geschieden. Niets weerhoudt bijvoorbeeld de koper ervan een persoonlijke band te hebben met de verkoper, of de werkgever van een goede omgang met zijn werknemers.

Ook het gebruik (misbruik) van macht is niet eigen aan de markteconomie. In de markt beperkt concurrentie juist de macht van de producent. Het is de consument die de richting van de productie bepaalt. Economische macht is erin gelegen de consument te kunnen behagen. De kapitaalbezitter beschikt slechts over een vorm van afgeleide macht. Zodra hij met zijn investering de consument niet meer behaagt, verliest hij zijn geld en macht.¹ Dit mechanisme ontbreekt simpelweg bij de relatie overheid-burger. Een ontevreden burger kan immers niet overstappen naar een andere overheid.²

Het gebrek aan ethische waardering heeft er in het verleden toe geleid dat de markt pas werd ingevoerd als de economische nood hoog was, er sterke politieke (vaak buitenlandse) druk werd uitgeoefend, of het psychologische klimaat er naar was. Wat betreft het eerste kunnen we denken aan Thatchers privatiseringsrevolutie in de jaren tachtig van de twintigste eeuw.³ De openbare nutsbedrijven in Engeland waren in hun bedrijfsvoering volkomen verstard en kostten de staat enorme sommen geld.

Historisch kreeg de markt ook meer ruimte als er een stevige stok achter de deur was. Een voorbeeld is de gewaagde opheffing van de sterk regulerende scheepvaartwetten in Nederland in 1850 door de liberale minister Van Bosse en zijn beleidsambtenaar De Clercq. In deze wetten was geregeld wie tegen welk tarief handel mocht bedrijven op Nederland en zijn koloniën. Maar vanaf 1849 stond Engeland ieder land vrije concurrentie toe met zijn vloot – op basis van wederkerigheid. Een stok achter de deur, die graag werd gebruikt, om ook in ons

---

¹ H. Hazlitt, *The Foundations of Morality*, Los Angeles, 1964, p. 304.

² Als overheidsbesluiten in beginsel democratisch tot stand komen, zoals in ons land het geval is, kan een burger via verkiezingen wel een oordeel geven over de overheid en zo zijn voorkeur voor een andere overheid uitspreken. Maar feit blijft overheidsbesluiten, hoe die ook tot stand komen, in principe dwingend aan de burger worden opgelegd.

³ Zie ook 3.2.1 en de casussen (H8-10).

land de beschermende scheepvaartwetten af te schaffen. Blijkbaar kon de liberale economische theorie alleen niet overtuigen.⁴

Wil de huidige privatiseringstendens meer zijn dan een tijdelijk en slechts met tegenzin aanvaard verschijnsel dan dient een verandering van moreel inzicht in en waardering van de markt daarmee hand in hand te gaan.

4.2 *Centrale versus decentrale besluitvorming*

Sommige ideeën, zo stelt de Amerikaanse econoom Thomas Sowell, lijken zo waarschijnlijk dat ze negen keer op een rij kunnen mislukken en toch de tiende keer weer worden geloofd. Andere ideeën lijken zo onwaarschijnlijk dat ze negen keer achter elkaar kunnen lukken en toch de tiende keer niet worden vertrouwd. Overheidsbeleid om de economie te sturen, behoort blijkbaar tot de eerste categorie van ideeën en de werking van de vrije markt en vrije prijsvorming tot de tweede. Kortom, we moeten wat betreft overheid en markt een onderscheid maken tussen wat goed klinkt en wat goed werkt.⁵ In de vorige paragraaf werd er al op gewezen dat overheidsplanning vaak niet goed werkt. Hoe komt dat eigenlijk?

Handel, ruil, komt niet voort uit een alomvattend overheidsplan, maar uit tal van plannen van de afzonderlijke individuen. Dit maakt het veel krachtiger omdat van ieders kennis gebruik wordt gemaakt. Een markteconomie is niet ongepland. De keuze is: ‘doen afzonderlijke individuen de planning of doet een centrale overheid het?’ Decentrale besluitvorming maakt van veel meer kennis gebruik dan een centraal geleide economie. Het betreft daarbij niet alleen wetenschappelijke kennis maar ook unieke kennis die naar tijd en plaats verschilt. Individuele beschikken ook over kennis zonder het zelf te weten, bijvoorbeeld door opgedane ervaringen die individuen maken tot wie zij zijn en die tot uiting komen in zeden en gewoonten, taal en morele waarden.⁶ Als er vrijheid is te handelen, gebruikt een individu al zijn kennis en wordt zijn volle potentieel benut. De markt buit kennis het beste uit.⁷

4.3 *De functie van prijzen in een markteconomie*

Voor verdere privatisering en deregulering is een juiste kijk op de functie van prijzen cruciaal. Het zijn vaak de prijsveranderingen na privatisering (prijsstijgingen en de eventuele noodzaak

---

⁴ K.E. van der Mandele, *Het liberalisme in Nederland, schets van de ontwikkeling in de negentiende eeuw*, Arnhem, 1933, pp. 84-85.

⁵ T. Sowell, *Applied Economics, Thinking beyond stage one*, New York, 2004, p. 24.

⁶ I. Knotterman-van de Vosse, *De visie van Hayek, een pleidooi voor individuele vrijheid*, Zwolle, 1994, p. 135.

⁷ M. van de Velde, ‘Kapitalisme buit kennis het beste uit’, *Politieke visies op innovatie*, Den Haag, 2005, pp. 59-69.

tot afvloeiing van personeel) die het zicht op de voordelen van privatisering vertroebelen. Deze analyse dient vooraf te gaan aan een omslag in de publieke opinie en kan het draagvlak daarvoor creëren.⁸

Wil het op de markt geen chaos worden dan is er iets nodig waar we allemaal op reageren en wat onze handelingen coördineert. Iedereen laat bij de keuze al dan niet een transactie af te sluiten de betreffende prijs meewegen. Uiteraard zijn er ook diverse andere, niet-geldelijke invloeden op de besluitvorming: smaak, ethische overwegingen et cetera. Het zijn allemaal waarderingen die moeten worden afgewogen.⁹ De prijzen coördineren die talloze individuele waarderingen en verbinden die met elkaar. Dit is het prijsmechanisme.

Prijzen zijn er niet om een ondernemer een redelijk inkomen en een consument een betaalbaar product te geven. Het tegenovergestelde is eerder het geval. Prijzen dwingen consumenten om tussen producten te kiezen en ondernemers om goedkoper te produceren. Het prijsmechanisme bewerkstelligt een verdeling van schaarse goederen.

Prijzen zijn in een markteconomie zijn relatief van aard. De (socialistische) arbeidswaardeleer, die prijzen ziet als een optelling van kosten, doet het voorkomen alsof prijzen absoluut zijn.¹⁰ In die leer meten prijzen ook echt iets, de waarde van het goed: de hoeveelheid arbeid.

Maar in werkelijkheid komt een prijs zo niet tot stand. De prijsbepaling begint bij de subjectieve waardering van de consument. Een ondernemer probeert die in te schatten en een dusdanig product aan te bieden tegen die voorwaarden die hem in staat stellen winst te maken. Winst is dan ook niet een soort restcategorie, een standaardpercentage dat door de ondernemer bij de kosten wordt opgeteld. Winst demonstreert dat schaarse middelen worden gebruikt op een manier die mensen dient en die zij waarderen. Uiteindelijk zal de winst verdwijnen omdat concurrenten het idee overnemen. De prijzen dalen, en de kosten worden – inderdaad – gelijk aan de prijs. Vervolgens zullen ondernemers gaan innoveren ten einde weer winst te kunnen maken. Het bepalen van de prijs behoort tot de kerntaken van de ondernemer en vereist creativiteit waarbij risico wordt gelopen.

4.4 *Is de markteconomie pro-business?*

---

⁸ Zie, Tibor R. Machan, 'Columns: The Ethics of Privatization', *The Freeman: Ideas on Liberty*, 1986, vol. 36, no. 7; en K. Joseph, *Stranded on the Middle Ground? Reflections on Circumstances and Policies*, Londen, 1976, p. 26.

⁹ Paul Heyne, *The Economic Way of Thinking*, Upper Saddle River, 2000.

¹⁰ F.A. Hayek, 'Coping with Ignorance', *Imprimis*, vol. 17, no. 7, juli 1978, p. 2.

De eerder genoemde econoom Sowell belooft ieder jaar aan zijn studenten het cijfer tien voor het economientamen als ze in de *Wealth of Nations*, hét boek over de vrije markt van Adam Smith, ook maar één passage kunnen aanwijzen waarin gunstig over de ondernemer wordt gesproken. Er heeft zich tot op heden nog nooit een student bij hem kunnen melden.¹¹ De grondleggers van de markteconomie zoals Adam Smith en David Ricardo waren namelijk bepaald niet pro-business. Een geloof in de eventuele goedheid van de ondernemer speelde in hun analyses geen rol. De heilzame werking van concurrentie is ook niet op de goedheid van de ondernemer gebaseerd. Smith toonde zich zelfs vrij kritisch over ondernemers die door middel van de gilden vrije toetreding belemmerden en prijsafspraken maakten. Bij een echte vrije markt, zoals Smith die voor ogen had, zouden de gilden de ‘verliezers’ zijn en het volk ‘de winnaar’.¹² De aanwezigheid van daadwerkelijke concurrentie op de markt beperkt de ondernemer namelijk en dwingt hem om naar de wensen van consumenten te kijken.

Vanuit die optiek is het ook niet paradoxaal dat het in sommige gevallen de ondernemers zijn die pleiten voor het beperken van marktwerking. Murray Weidenbaum, hoofd van de *Council of Economic Advisors* van president Reagan, verhaalt dat het woordje ‘maar’ het belangrijkste woordje van de taal is. Iedere ondernemer die bij hem langskwam, was voor concurrentie en bezuiniging, ‘maar’ voor de unieke positie van de eigen industrie moest een uitzondering worden gemaakt. De lijst van industrieën die voor hulp langskwamen was veel langer dan van de industrieën die niet langskwamen.¹³ Een markteconomie, echter, functioneert juist met winsten en verliezen. Zonder concurrentie en de mogelijkheid van faillissement leggen producenten de wensen van de consumenten naast zich neer.

4.5 *Bestaat er een afweging van geldelijke en niet-geldelijke waarden?*

De markt is een manier om waarden tegen elkaar af te wegen. Critici van de markt stellen echter dat er ook niet-economische waarden zijn. Deze waarden kunnen volgens hen niet worden afgewogen tegen economische, materialistische waarden die worden uitgedrukt in een prijs. Daarom, stellen zij, moet het marktmechanisme worden uitgeschakeld op het moment dat deze waarden in het geding zijn. De democratische besluitvorming zou dan geprefereerd moeten worden.

Maar zolang deze absolute waarden een beroep doen op schaarse middelen blijft een keuze noodzakelijk, ook als de betreffende kwestie in overheidshanden ligt. Neem de uitspraak: ‘als

---

¹¹ T. Sowell, *Basic Economics: A Citizen's Guide to the Economy*, New York, 2004, p. 382.

¹² Smith, *The Wealth of Nations*, 2005, pp. 105 en 111.

¹³ M.L. Weidenbaum, ‘Reaganomics: How Can Resources Be Shifted to the Private Sector?’ in: Craig. E. Aronoff, *The Future of Private Enterprise*, Atlanta, 1986, pp. 109-110.

het maar één mensenleven redt, is het alles waard'. Stel dat bekend is dat door een bepaalde overheidsinvestering het aantal verkeersdoden dat jaarlijks op een bepaalde weg valt met twee is terug te brengen. Omdat een mensenleven 'alles waard' is, zou er over die investering niet getwijfeld moeten worden. Maar in plaats van investeren in de verkeersveiligheid kan ook gekozen worden voor het steunen van onderzoek naar een medicijn tegen kanker. Of voor het inenten van vele kinderen in ontwikkelingslanden. En als er verkiezingen aanstaande zijn wordt de verkeersveiligheid misschien wel afgewogen tegen het verhogen van de uitkeringen of het subsidiëren van kinderopvang. Ook de overheid (in de vorm van parlement of bureaucratie) moet dus een *keuze* maken waar de schaarse middelen aan te besteden.

Kortom, het is niet juist te spreken van een afweging tussen geldelijke en absolute, niet-geldelijke waarden en te stellen dat die eerste categorie op de markt moet worden verhandeld en de laatste bij de overheid thuishoort. Feitelijk zijn namelijk alle waarden niet-geldelijk van aard. Maar als die waarden een beroep doen op schaarse middelen is een keuze noodzakelijk. Dat geldt voor consumenten en ondernemers, maar net zo goed voor bureaucraten en politici.

4.6 *De markt geeft ruimte aan individuele vrijheid: zij maakt moreel gedrag mogelijk*

De markt is een amoreel middel om waarden af te wegen; hij is zo moreel of immoreel als de gebruikers daarvan. De markt zelf kan dus niet moreel worden beoordeeld. We geven niet de voorkeur aan markten omdat we erop vertrouwen dat mensen de juiste morele beslissing nemen. Strikt genomen is namelijk ook het afwegingsproces in het parlement amoreel. Ook daar zijn het mensen met morele en immorele motieven die het proces een waarde geven.

Dé meest fundamentele reden om voor de markt te kiezen, is dat hij ruimte laat voor de individuele vrijheid en individuen vrij laat zich moreel te gedragen en te ontwikkelen.¹⁴ Waarmee niet gezegd is dat individuen kunnen doen en laten wat ze willen. Een individu is immers in zijn handelen beperkt door het principe van de wederzijds voordelige ruil. Het individu heeft de vrijheid hoe hij in de maatschappij wil participeren. Dat betekent niet dat individuen als eenheden zonder band worden gezien. Juist door hun individualiteit is er een veelheid van overlappende, in vrijheid gekozen gemeenschappen, zoals die van kerk, vereniging, buurt, bedrijf, politieke partij, vakbond en goede-doelenorganisatie.

Deze opvatting over de menselijke natuur gaat in tegen die van autocraat en democraat. De mens is geen passieve pion in de handen van een heerser noch dient hij zich te schikken in de uitkomsten van wat een meerderheid beslist. Het gaat er om de maximale vrijheid voor het

---

¹⁴ F.A. Hayek, 'The Moral Element in Free Enterprise', in: *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, London, 1976, pp. 229-236.

individu te vinden die te verenigen valt met een sociale orde. Orde is nodig, het is voor de ene mens onmogelijk om vrij te zijn als een ander hem het uitoefenen van zijn vrijheid kan verhinderen. Volgens Friedrich Hayek, de Nobelprijswinnaar economie van 1974, komt mededingingsbeleid er ook niet op neer actief monopolies te bestrijden en markten te reguleren. De overheid dient er slechts voor te zorgen dat er geen hinderpalen zijn om tot de markt toe te treden en dat er vrije prijsvorming is.¹⁵ Het gaat erom vrijheid te behouden en uit te breiden ten einde individuen in staat te stellen zich moreel te gedragen en te ontwikkelen.

4.7 *Alles wat een ieder moet weten over de moraliteit op de markt*

De Amerikaanse econoom Leonard Read (1898-1983) merkte ooit op dat nog nooit een toehoorder uitsluitend op grond van de grotere materiële welvaart van de markt een voorstander van vrije marktwerking was geworden.¹⁶ De morele superioriteit van het idee ‘van ieder naar diens mogelijkheden, naar ieder volgens diens behoeften’ bleef altijd overeind. Het sombere perspectief op de welvaart van overheidsingrijpen werd altijd op de koop toegenomen. Wat de mening van mensen wel deed veranderen, was verkregen inzicht in de rechtvaardigheid van de markt: een morele heroriëntatie.

De markt werkt namelijk beter dan de overheid *omdat* de markt het individu centraal stelt en de overheid een centraal vastgesteld plan. In tal van semi-publieke sectoren zien we om die reden nog steeds het falen van overheidsplanning en het budgetmechanisme. Neem de situatie in de zorgsector en meer in het bijzonder: in de (grote) zorginstellingen. Op de kwaliteit van de daar aangeboden zorg is veel kritiek, bijvoorbeeld dat ‘er te weinig handen aan het bed zijn’. Dat verwijt houdt in dat er te weinig tijd wordt besteed aan de daadwerkelijke zorg en te veel tijd aan managementtaken en dergelijke. Als deze kritiek uit socialistische of conservatieve hoek komt wordt nogal eens gesteld dat het tekort aan ‘handen aan het bed’ veroorzaakt is door ‘marktdenken in de zorg’. Maar het omgekeerde is juist het geval. De invloed van de vrije markt op de zorginstellingen is – wat betreft de uitvoering – namelijk marginaal. Zorginstellingen zijn budget-gestuurd en slagen er blijkbaar niet in aan de wensen van patiënten tegemoet te komen.

Hoe komt dat? Om ervoor te zorgen dat zorginstellingen aan door de overheid vastgestelde eisen voldoen moet een omvangrijk controlesysteem worden opgezet in de vorm van toezichthouders en inspectiediensten. Die gaan de kwaliteit van de aangeboden zorg meten,

---

¹⁵ F.A. Hayek, ‘The Principles of a Liberal Social Order’, in: *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, London, 1976, pp. 160-177, p. 174.

¹⁶ L.E. Read, ‘How to reduce Taxes’, in: *The Freeman: Ideas on Liberty*, [1960], 1998, vol. 48, no. 4.

vaak aan de hand van allerlei kwaliteitsindicatoren. Een hoge score op een kwaliteitsindicator betekent meer budget voor de zorginstelling. De indicatoren worden zo prestatieprikkels. Om die reden is de zorginstellingen er veel aan gelegen om goed te scoren op die indicatoren. Om zich daar goed op te kunnen concentreren worden door de zorginstellingen uitgebreide managementlagen in het leven geroepen. Gevolg: veel meer bureaucratie (bij de toezichthouder/inspecteur én de zorginstellingen) en veel minder zorg.

Dit alles zou op de koop toe moeten worden genomen als het zou leiden tot betere zorg. Maar dit is juist niet het geval. Het meten van de kwaliteit van de zorg is een dusdanig complexe aangelegenheid dat enkel kwaliteitsindicatoren geen uitkomst bieden. Gevolg: omdat de zorginstelling zich – begrijpelijkerwijs – gaat richten op kwaliteitsindicatoren doet zij niet meer waar zij goed in is: het verlenen van kwalitatief hoogwaardige zorg.

Het bovenstaande is geen voorbeeld van ‘doorgeschoten marktdenken’. Het is veeleer een voorbeeld van een kille overheid die in haar pogingen effectief en efficiënt te zijn de menselijke maat volledig uit het oog verliest. Het echte marktdenken kan juist uitkomst bieden in bovenstaand probleem. Alle imperfecties van de markt onverlet latende: een zorginstelling die winst wil maken zal niet een kwaliteitsindicator centraal stellen maar de patiënt, omdat daar de winst zit. Behaalt de zorginstelling winst, dan is dat een teken dat zij haar middelen op een dusdanige manier inzet dat de patiënt dat waardeert (zie 4.3). Als de patiënt ‘handen aan het bed’ meer waardeert dan een managementlaag zou een op de markt opererende zorginstelling wel gek zijn voor die managementlaag te kiezen.

Het beste argument voor de markt is daarom een moreel argument. Het is de natuur van de mens die erom vraagt. De markt is niet gebaseerd op dwang maar op vrijwilligheid en respecteert het individu als individu. De mens is er eigen baas: de ondernemende kijkt op het leven. Het individu is allereerst een spiritueel wezen. We hebben de vrijheid ons eigen handelen te sturen en zijn er zelf verantwoordelijk voor. De samenleving moet de mens niet moreel maken, maar de ruimte scheppen om moreel te handelen. De markt maakt die morele ontwikkeling van de mens mogelijk. Hij veronderstelt geen volmaakt ethische individuen. Historisch geldt: hoe vrijer de maatschappij, hoe hoger het morele gehalte daarin. Deze morele kracht is ook evenredig aan de tijd die mensen in een markteconomie hebben geleefd.¹⁷

---

¹⁷ Hayek, *The moral element in free enterprise*, p. 230.

Het is zeker niet nodig om je moreel te excuseren als je voor de markt bent.¹⁸ Veel mensen zeggen, ‘ik ben liberaal als het op de markt aankomt, maar sociaal als het op menselijke problemen aankomt.’ Kortom zij spreken over een sociale markteconomie: liberalen met het hart op de juiste plaats. De werkelijkheid is anders. Het is niet de socialist die in mensen is geïnteresseerd en de liberaal in economisch voordeel. Het liberalisme is in de eerste plaats een morele theorie. De liberaal kijkt naar de hele mens. Ieder mens is uniek. Aan de ontwikkeling daarvan moet de maatschappij ruimte bieden. Een socialist onderwerpt alles primair aan een materiële maatstaf.

Kortom, schaarste is een gegeven, we kunnen daar op drie manieren mee omgaan. Op een negatieve ethische manier: iemand beroven. Op een positieve manier: altruïstisch iemand dienen ten koste van onze eigen welvaart. Of op een amorele wijze: onze welvaart dienen door de welvaart van een ander te dienen. Deze laatste manier is de manier van de markt.¹⁹

---

¹⁸ Goldwater, *The Conscience of a Conservative*, p. 19.

¹⁹ Röpke, *Die Lehre von der Wirtschaft*, Erlenbach, 1943, p. 19.